

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-81.1-4>
 УДК 811.161.2'367.52

Лукаш Н.М.
 Полтавський національний педагогічний університет
 імені В.Г. Короленка

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ ІМЕННИКІВ СЛОВО, МОВА В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ЛІНИ КОСТЕНКО

Анотація. У статті з'ясовано специфіку сполучуваності іменників *слово, мова*, зафіксованих у художньому дискурсі Ліни Костенко, з різними частинами мови на тлі семантико-синтаксичної структури речення. Схарактеризовано семантико-синтаксичні відношення між компонентами предикативних і непередикативних одиниць, утворених за участю названих субстантивів. Описано суб'єктні й об'єктні синтаксеми, репрезентовані іменниками *слово, мова*, у зв'язку з різними типами предикативів, встановлено їхні морфологічні варіанти. Ідентифіковано центральні й периферійні засоби вираження головного й залежного членів у словосполученнях з атрибутивним типом детермінації. Виявлено специфіку функціонування номінативів *слово, мова* в конструкціях з адвербіальними семантико-синтаксичними відношеннями. Зафіксовано розширення синтагматичного радіуса субстантивів у метафоричних контекстах.

Ключові слова: слово, мова, сполучуваність, предикатна синтаксема, суб'єктна синтаксема, об'єктна синтаксема, атрибутивна синтаксема, адвербіальна синтаксема, семантико-синтаксичні відношення.

Lukash Nataliia
 Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

THE SEMANTIC-SYNTACTIC COMPATIBILITY OF NOUNS WORD (СЛОВО), LANGUAGE (МОВА) IN THE LINA KOSTENKO'S FICTIONAL DISCOURSE

Summary. The article is the attempt to find out the compatibility specifics of nouns *word (слово), language (мова)* with different parts of speech on the background of the semantic-syntactic structure of the sentence, which was observed in the Lina Kostenko's fictional discourse. In particular, the syntagmatic potential of this nouns was considered on the background of the level of valence frameworks «subject syntaxeme + predicate syntaxeme», «predicate syntaxeme + object syntaxeme», «predicate syntaxeme + adverbial syntaxeme», «attributive syntaxeme + substantial syntaxeme». The semantic-syntactic relations between the components of predicative and non-predicative units, formed with the nouns *word (слово), language (мова)* with according to the models «verb + noun», «verb + preposition + noun», «noun + noun», «adjective + noun», «participle + noun», «pronoun + noun», «numeral + noun», are described. The subject and object syntaxemes in connection with different types of predicates, their morphological variants are established; the whole spectrum of part-language realizations of these predicates are ascertained in succession. The central and peripheral expression means of the main and dependent components in the attributive type of determination phrases are identified. Attributive syntaxemes are analyzed; common, individual-author, metaphorical epithets in the Lina Kostenko's fictional discourse are characterized. The functioning specifics of the nouns *word (слово), language (мова)* in the adverbial semantic-syntactic relations constructions was revealed. The syntagmatic radius expansion of the substantives in metaphorical contexts was traced. It is accented on the concept «*word – language*» like the form of involvement to the folk, character of creation, archetype of national spirit. The scientific relevance of the investigation is predetermined by a general tendency of modern linguistic studies towards the problems of semantic syntax, and by the attempt to elaborate a semantic theory of a sentence with regard to the central place of syntax in grammar, asymmetry of a language sign.

Keywords: word, language, compatibility, predicate syntaxeme, subject syntaxeme, object syntaxeme, attributive syntaxeme, adverbial syntaxeme, semantic-syntactic relations.

*В початках створіння світу було Слово.
 В початках створіння нації
 теж повинне бути Слово.
 Ліна Костенко*

Постановка проблеми. Для сучасної синтаксичної теорії пріоритетним є аналіз речення як багатоярусної одиниці, у складі якої виокремлено формально-граматичний, семантико-синтаксичний і комунікативний рівні. Вони взаємопов'язані, однаковою мірою важливі, стосуються як сфери мови (перший та другий рівні), так і сфери мовлення (третій рівень). Нова парадигма вивчення речення передбачає переорієнтацію лінгвістичних досліджень за принципом «від значення до форми». За такого підходу в центрі уваги синтаксистів постійно перебувають мінімальні семантико-

синтаксичні одиниці та закономірності їхньої взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню актуальних проблем синтаксичної семантики присвячені праці І. Вихованця, К. Городенської, Н. Гуйванюк, А. Загнітка, Н. Іваницької, О. Межова, М. Мірченка, М. Плющ, М. Степаненка й ін. Об'єктом спеціального опису ставали окремі типи предикативних і субстанційних синтаксем, зосібна їхні сполучувальні властивості. Здебільшого увагу науковців привертала валентний потенціал предикативів, тобто їхня здатність виконувати реченнєвотвірну функцію, відкриваючи певну кількість позицій, які можуть бути заповнені одиницями відповідної семантичної природи, і формуючи семантико-синтаксичну структуру простого елементарного речення [11, с. 15–16]. Особливий інтерес викликають

розвідки, у яких проаналізовано синтагматичну природу окремих мовних одиниць, семантично найвагоміших у певному дискурсі (див.: [17]).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У вітчизняній лінгвістиці предметом спеціального аналізу ставало глибинне осмислення *слова й мови* як духовних феноменів, знаків, які формують характерний етнопростір ліричного мислення українця. Однак семантико-синтаксичні функції іменників, що позначають названі поняття, ще докладно не схарактеризовані.

Формулювання мети статті. Мета пропонованого дослідження – з'ясувати специфіку сполучуваності іменників *слово, мова*, зафіксованих у художньому дискурсі Ліни Костенко, з різними частинами мови на тлі семантико-синтаксичної структури речення; схарактеризувати семантико-синтаксичні відношення між компонентами предикативних і непередикативних одиниць, утворених за участю названих субстантивів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Семантична структура лексеми *слово*, змодельована в загальнономовному словнику, охоплює такі відтінки значення: 1) мовна одиниця, що являє собою звукове вираження поняття про предмет або явище об'єктивного світу; // заклинання, що, за марновірним уявленням, має магічну силу; 2) *тільки одн.*, мова, мовлення; 3) висловлювання, фраза; // *розм.*, відповідь, розповідь; 4) обіцянка виконати що-небудь; // згода на шлюб; 5) *тільки одн.*, прилюдний виступ, промова де-небудь; 6) *тільки одн.*, жанр літературного твору у формі ораторської розповіді; 7) *тільки мн.*, літературний текст до вокального твору [16]. Полісемантична лексема *мова* має такі значення: 1) здатність людини говорити, висловлювати свої думки; 2) сукупність довільно відтворюваних загальноприйнятих у межах даного суспільства звукових знаків для об'єктивно існуючих явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування у процесі вираження думок; // різновид цього комбінування у процесі вираження думок, якому властиві ті або інші характерні ознаки; 3) мовлення, властиве кому-небудь, манера говорити; 4) те, що говорять, чий-небудь *слова, вислови*; // *розмова, бесіда*; // *звуки розмови*; 5) публічний виступ на яку-небудь тему; *промова*; 6) *тільки одн.*, те, що виражає собою яку-небудь думку, що може бути засобом спілкування [16]. Цей перелік не є вичерпним. Так, на основі дослідження українського художнього дискурсу ХІХ–ХХ ст. Н. Мех виокремлює семантичні варіанти лексеми *мова*, відсутні в загальнономовному словнику: 1) «характерна ознака народу», 2) «поетична словесна творчість» [14].

Якщо загальнономовний словник фіксує насамперед прямі значення лексем *слово, мова*, то поетичний словник відображає спільну для цих лінгвальних одиниць тенденцію до переносного вживання і трансформації їхньої семантичної структури. Поетична мова митця – це певна творча лабораторія, у якій загальнономовні стилістично нейтральні лексеми набувають символічних конотацій. Наприклад, у поезії І. Франка ядерні значення лексем *слово, мова* – «фраза, вислів», «мовлення», «поетична творчість», «характерна етнічна ознака нації» – «майже в усіх контекстах

знають особливої символічної сконденсованості. На ядерну семему нашаровуються периферійні семи: 'добро', 'зло', 'цінність', 'скарб', 'Бог', 'любов', 'істина', 'духовна сила', 'виправдання', 'кара', 'суд', 'зброя', 'ршучість', 'грим', 'правда', 'твердість', 'краса', 'мелодійність', 'рідкісність' та ін.» [10, с. 86].

У поетичній творчості Ліни Костенко є знакові для усвідомлення семантичної місткості лексем *слово, мова* контексти, які несуть високий інтелектуальний, естетичний зміст: *Слова росли із ґрунту, мов жита. / Добірним зерном колосилась мова. / Вона як хліб. Вона мені свята. / І кров'ю предків тяжко пурпурова* [5, с. 161]; *...а де ж те Слово, що його Тарас / коло людей поставив на сторожі?!* [9, с. 209]; *Я скучила за дивним зойком слова. / Мого народу гілочка тернова* [9, с. 392]; *Трагічна мово! Вже тобі трону / не тільки вороги, а й діти власні тешиуть* [5, с. 161]; *Страшні слова, коли вони мовчать, / Коли вони зненацька причаїлись, / Коли не знаєш, з чого їх почать, / Бо всі слова були уже чиймись* [9, с. 317] тощо. Лексема *слово* за частотністю вживання значно переважає лексеми *мова*, хоча досить часто вони синонімізуються, виявляючи співвідносні синтагматичні параметри.

Найпродуктивнішими в досліджуваному дискурсі є конструкції з атрибутивними модифікаторами. Атрибутивні мінімальні синтаксичні одиниці, виступаючи в присубстантивній позиції простого неелементарного речення, указують на ознаку предмета й мають широкий спектр морфологічних варіантів, з-поміж яких – прикметники, дієприкметники, числівники, займенники, відмінкові форми іменників [11, с. 302–304]. Основну групу атрибутивних поширювачів при синтаксемах, репрезентованих субстантивами *слово, мова*, становлять прикметники, що формують семантично розгалужений епітетний ряд. Зауважимо, що «Словник епітетів української мови» фіксує 220 типових узгоджених означень до іменника *слово*. Вони вказують на переконливість, зрозумілість, доречність (*авторитетне, вагоме, добірне, достойне, живе, золоте, красне, мудре, переконливе, розумне, соковите*), незрозумілість (*дивне, заплутане, невиразне, недолadne, недоречне, нерозбірливе, сире, тьмяне*), силу, впливовість (*безсмертне, велике, дуже, карбоване, невмируще, правдиве, пророче, цілюще, шалене*), святість (*велике, вічне, молитовне, одвічне, святе*), призначення слова (*вітальне, вступне, друковане, заповітне, урочисте*), психологічний стан мовця (*бадьоре, вистраждане, горде, грізне, дотепне, жартівливе, лагідне, ласкаве, мужне, ніжне, полум'яне, радісне, чесне, щире*), його ставлення до подій, що оцінюються (*бездушне, брехливе, гостре, докірливе, дошкільне, жорстоке, зневажливе, лихе, образливе, прикре, уїдливе, улесливе*) [1, с. 313–317]. Епітети до іменника *мова* інтегровано навколо таких ознак: звучання (*благозвучна, дзвінка, мелодійна, плавна, різка, тиха, шумна*), лаконічність або багатослівність (*багатослівна, коротка, лаконічна, лапідарна, скупа*), простота, правильність (*бездоганна, зрозуміла, легка, невимушена, повсякденна, природна, розмовна, чиста, ясна*), грубість, збіднілість, стереотипність (*бідна, вбога, груба, засмічена, канцелярська, кострубата, ламана, невиразна,*

провінційна, трафаретна), незрозумілість (беззмістовна, загадкова, заплутана, плутана, таємнича), багатство, краса мови (багата, барвиста, велична, велизна, відшліфована, дивовижна, квітчаста, колоритна, красива, неповторна, поетична, розкішна, самобутня, чарівлива, чудова), вираження будь-якого психічного стану, почуття (бадьора, весела, горда, доброзичлива, докірлива, жартівлива, запальна, лагідна, мила, несмілива, неспокійна, радісна, різка, спокійна, схвильована, щира), рідна українська мова (барвінкова, безсмертна, буденна, жива, калинова, квітуча, проста, солов'їна, співуча, трагічна, чарівна) [1, с. 201–204].

У поетичному словнику Ліни Костенко слово має багатий арсенал художніх значень, у якому наявні як традиційні епітети, так й індивідуально-авторські поетизми. Більшість із них – позитивно або негативно конотовані одиниці. До означень із позитивним емоційно-оцінним змістом належать адективи *віщий, густий, золотий, красивий, лагідний, найлагідніший, незабутній, прекрасний, радісний, смарагдовий* і под., групу з негативним емоційно-оцінним забарвленням формують прикметники *байдужий, блатний, забрехуций, каламутний, неправедний, непритомний, печальний, поганий, порожній* тощо. Наприклад: *А віще слово – вічове* [5, с. 542]; *Такі густі смарагдові слова / жили в тобі і вибухали з тебе* [5, с. 161]; *...сад шепотів пошерхлими губами / якісь прощальні золоті слова* [9, с. 186]; *...Трансвааль. Красиве слово* [7]; *Отак пройду крізь твій великий подив, / не зачеплюсь об лагідні слова* [9, с. 10]; *Підкажи найлагідніше слово, / я його слухавно повторю* [9, с. 20]; *...і говорив слова йі забутні* [5, с. 46]; *Але губив під люстрами романс / прекрасних слів одквітлі вже пелюстки* [5, с. 46]; *За слово радісне – «черешні», / де є і чари, і рай* [8, с. 249]; *Байдужих слів металу нетривкого, / думок затертих / і порожніх слів...* [5, с. 99]; *Тепер як не увернеш блатне словечко, то ти вже й не інтелектуал* [7]; *Звісило з трибуни блязенський ковпак / забрехує слово* [9, с. 115]; *Не люблю каламутного слова* [5, с. 534]; *Діапазон мети і метушні / поету мстить в неправедному слові* [5, с. 538]; *Слово, приголомиене прогресом, / непритомне слово оживе* [9, с. 279]; *Іще трава зіщулиться і змерзне, / іще печальні скажуться слова* [9, с. 361]; *Інші діти їдуть в Італію, а наш ходить у дитячий садок, поганих слів набирається* [7]. Легкодухі, нещирі слова Ліна Костенко відмежовує від справжніх, наповнених думкою й почуттям, тих, із яких постає поезія [4, с. 20–21]: *...переклади він друкував на машинці, але шукане, сокровенне слово писалося від руки* [7]; *І сум і жаль і висновки повчальні / і слово непосильне для пера* [9, с. 221].

Художні твори Ліни Костенко репрезентують менш розгалужений епітетний ряд до іменника мова: *Безсмертна мова! Ти смієшся гірко* [5, с. 161]; *Квітуча мова, поривання духа!* [1, с. 204]; *Трагічна мова! Вже тобі труну / не тільки вороги, а діти власні тешуть* [5, с. 161]; *Грім бурмоче мовою страшною / Заклинання кобри і гурзи* [8, с. 227]; *Що то – циганська мова. Затуркана, убога...* [1, с. 203]. Особливе

ідейне навантаження має атрибутивне словосполучення *рідна мова*, що має додаткове семантичне забарвлення «засіб консолідації народу», напр.: *Щоб мову свою рідну їх діти не забули, / їм літери виводять вірмени на піску* [9, с. 142]. В історії української культури актуалізація номінації *рідна мова* спостерігалася завжди, коли виникала загроза денаціоналізації. «Це поняття вживалося як суспільно-політичний, соціальний номен у науково-публіцистичних текстах, розгорталося в образні вислови у художніх текстах. Як поняття соціопсихологічне, соціополітичне, воно набувало щоразу нових ознак і суспільного звучання залежно від конкретних умов життя української нації» [3, с. 89]. Попри те, що сьогодні словосполучення *рідна мова* входить до реєстру термінів соціолінгвістики, соціополітики, набуваючи ознак загальнонаукового поняття, його зміст обтяжений емоційною конотацією, пор.: *Я <...> скрізь привертаю увагу, іноді навіть позитивну, але від цього не легше. Бо в самій природі цієї уваги є щось протиприродне, принизливе. Людина розмовляє рідною мовою, а на неї озирються* [7].

У прозовому дискурсі дисонансом до опоетизованого образу мови звучать номінації, що вказують на реалії сучасного життя. Тут спостережена семантична динаміка епітетів. Мова виводиться зі сфери емоційного світу окремої людини у сферу соціальних понять та оцінок. Умови соціального й духовного життя знаходять віддзеркалення в означуваності цього номена. Художні епітети, які використовує авторка, відображають трагічну долю української мови, а також її непросте сьогодення, коли «розігрується мовна карта поділу України, коли ставиться під загрозу статус державності української мови, коли <...> труну мові «не тільки вороги, а й діти власні тешуть» [2, с. 6]: *...стільки вже наговорено, до цілковитої втрати смислу. Та це й якоюсь мовою недолюдською...* [7]; *Навпроти п'яні молодчики горлали свою попсу, почули ненависну їм мову аборигенів і убили* [7]; *Я хочу жити у повноцінній країні, розмовляти повноцінною мовою...* [7]; *...провладний кандидат за ці півтора року навчився розмовляти державною мовою* [7].

Між двома полюсами оцінки слова, мови – контексти, у яких адективи виражають семантику безвідносно до опозиції «позитивний / негативний»: *Нових слів поки що немає...* [7]; *А це в ній сильно розвинута, сказати б таке рідко-вживане слово, «антиципація» – вона переганяє суть* [7]; *...я не скажу ні єдиного слова і піду* [7]; *Я разом з ним молився різними мовами...* [7].

Крім прикметника, атрибутивну семантику може експлікувати дієприкметник, який «за тожністю синтаксичної функції <...> належить до категорії прикметника, до того ж, незважаючи на дієслівне походження, у ньому переважає сема ознаки» [11, с. 308], напр.: *Посіане слово не сходить в полях* [9, с. 371]; *Віками дискримінована мова. Колоніальне становище* [7]; *Він блискучий перекладач, але ж з мов живих на мову ледь животіючу...* [7]. Порядковий числівник, ужитий в атрибутивній позиції, звичайно вказує на порядок при лічбі, однак у конструкції *друга державна мова* він набуває емоційно-оцінної конотації, пор.: *Влада <...> обіцяє підви-*

цення пенсій, подвійне громадянство з Росією, другу державну мову... [7]; Привид ходить по Україні, привид шовінізму. Часом він вилазить на трибуну і вимагає другої державної мови [7]. Українська історія засвідчує постійне виборювання права на повноцінне суспільне функціонування рідної мови, утвердження її статусу як єдиної державної мови, адже «такі поняття, як “самосвідомість” і “своєрідність мови” є взаємозумовленими, оскільки свідомість формується, виявляється в мові, а мова постає як універсальна ознака етносу» [3, с. 54].

Осібну групу в досліджуваному дискурсі становлять конструкції з присубстантивним атрибутом у формі безприйменникового родового відмінка. «З формально-синтаксичного боку родовий відмінок реалізує підрядний зв'язок між залежним і опорним членами словосполучення, перетворює синтаксичний субстантив на синтаксичний адектив» [11, с. 309]. Атрибутивні синтаксеми, прогнозовані здебільшого іменником мова, утворюють разом із ним конструкцію термінологічного характеру, позбавлену експресивності й образності. Наприклад: *Герон, Ейфель і творець мови есперанто Замменгоф* [7]; ...телеведуча розкаже правду мовою жестів для глухонімих [7]; ...я можу говорити виключно мовою комп'ютерних програм [7]. Атрибутивно-посесивну семантику виражає присубстантивний генітив у словосполученнях, які походять від речень, «але з глибоким перетворенням вихідних конструкцій – редукцією предикатного слова і посиленням функціонального навантаження родового, що поєднує в собі значення посесивного суб'єкта і завуальоване значення редукovanого предиката» [11, с. 321], пор.: *мова народу – народ має мову*. Наприклад: *Я був вдячний, що він звернувся до мого народу мовою мого народу* [7]; *Навпроти п'яні молодчики горлали свою попсу, почули ненависну їм мову аборигенів і убили* [7]; *Наш президент <...> презентував свою книгу, написану мовою сусідньої держави...* [7].

Атрибутивні словосполучення, у яких детермінованим членом є родовий відмінок іменника слово, позначені яскравою образністю, напр.: *Я скутила за дивним зойком слова* [9, с. 392]; *Мені горло болить од печалі цих слів* [5, с. 174]; ...а може, я тїнь мого слова, / от тїнь мого слова – і все [9, с. 388]; *Де ж мого слова хоч би хоч луна?* [9, с. 396]; *Нова форма свободи слова – що хто хоче, те й лопоче* [7]; *Лети, душа, у сонячній краї, / у вирій мислі, у країну слова* [8, с. 99].

До виразних зображувальних засобів з означальною семантикою належить також прикладка. У художніх творах вона надає яскраву оцінну характеристику слову, нерідко виконуючи вторинну функцію об'єкта порівняння, напр.: *Ти знаєш слово-брилу і слово-філігрань* [5, с. 194]; *А суспільству байдуже. Є слово, залишене йому у спадок від радянської влади, слово-заклинання, слово-прокляття, слово-тавро: націоналіст* [7]. Емоційно-експресивної конотації позбавлені неузгоджені означення, прогнозовані іменником слово, ужитим у термінологічному значенні «номінативна одиниця, мовний символ, що відповідає певному поняттю», напр.: *А я перетерплю, а я перемовчу, / аж поки згіркне слово «люблю»* [9, с. 33]; *За слово радісне – череш-*

ні», / де є і чари, і раї [8, с. 249]; *Сміються до гикавки над самим словом «патріотизм»* [7]; *Розпечена спіраль обурення обвуглюється у слово «ГЕТЬ!»* [7].

Корпус атрибутивних поширювачів поповнюють присвійні, вказівні, означальні, неозначені, питально-відносні займенники, напр.: *Мої слова, у чоботи не взуті, / спливають кров'ю на її тернах* [9, с. 281]; *А нашу мову заносять піски духовних пустель* [7]; *Я знаю їхню мову* [9, с. 284]; *А я хочу звертатися до Бога зі свого храму своєю мовою* [7]; *Лиш виведеш те слово з тої в'язи літер...* [9, с. 142]; ...а де ж те Слово, що його Тарас / коло людей поставив на сторожі?! [9, с. 209]; ...щоб ці слова не вичахли, як руди [9, с. 240]; ...бо всі слова були уже чиймись [9, с. 317]; *І кожне слово на тремку вагу* [8, с. 120]; *Це таки дуже стоїть між людьми – чиясь нелюбов до чиеїсь мови* [7]; *Якими скажеш тобі словами, / що ти мені повік не одболиш!* [8, с. 116].

Присвійні займенники належать до форм, семантично орієнтованих на посесивні синтаксеми. Крім того, вислови *наша мова, своя мова* мають виняткову смислову вагу, оскільки експлікують додаткове значення «рідна мова», напр.: *Жоден українець не почуватиметься своїм у своїй державі. Він тут чужий самим фактом вживання своєї мови* [7]; *Глуха ворожість оточує нашу мову, навіть тепер, у нашій власній державі* [7]; *Любимо свою Україну, яка ще не вмерла, боремося за свою мову, яка вже вмирає* [7]. У протиставленні «свій / чужий», актуалізованому за участю іменників слово, мова в атрибутивних сполуках *своя мова, наша мова, рідна мова, українська мова, державна мова, мова мого народу / їхня мова, чужа мова, друга державна мова, мова сусідньої держави*, виявляється ідея національної окремішності, утверджується роль мови в українському державотворенні.

У художньому дискурсі Ліни Костенко окремий тип становлять метафоричні контексти, у яких іменник слово (рідше – мова) заповнює семантико-синтаксичну позицію суб'єкта. Її програмує здебільшого дієслівні предикати дії, зокрема зі значенням руху, та процесу, напр.: ...як срібні птиці *вилітають* / ще неприборкані слова [9, с. 276]; *Слова підлітають над гривою казки, і серце підказує правду уму* [8, с. 233]; ...а слово ж без коріння, *покопиться, втече* [9, с. 142]; *А я перетерплю, а я перемовчу, / аж поки згіркне слово «люблю»* [9, с. 33]; ...щоб ці слова не вичахли, як руди [9, с. 240]. За рахунок сполучуваності з вербативами, ужитими в переносному значенні, іменники слово, мова значно розширюють свій синтагматичний радіус. Досить типовим є їхнє поєднання з тематичними групами лексики, які пов'язані зі світом навколишньої природи, адже «життя слова асоціюється з існуванням усього живого. Цим зумовлені поетичні метафори, що передають різні життєві етапи – від народження до загибелі чи безсмертя...» [4, с. 21]. Наприклад: *Підклавши руки під голову, / до ранку дивлюся в склепіння своєї душі. / Там сходить сонце, слово і люди* [5, с. 155]; *Слова, як сонце, сходили в мені* [9, с. 8]; *Посіяне слово не сходить в полях* [9, с. 371]; *Слова росли із ґрунту, мов жита. / Добірним зерном*

колосилась мова [5, с. 161]; *Такі густі смарагдові слова / жили в тобі...* [5, с. 161]; *Мої слова, у чоботи не взуті, / спливають кров'ю на її тернах* [9, с. 281]; *Слово, приголомшене прогресом, / непритомне слово оживе* [9, с. 279].

Корпус граматичних експлікаторів предикатної синтаксеми розширюють форми прикметника, займенника, іменника, які є формально-граматичними засобами реалізації предикатів якості та тотожності, напр.: *Були слова палкими й несучасними* [5, с. 46]; *А віще слово – вічове* [5, с. 542]; *...український народ найкращий, історія – найгероїчніша <...> мова солов'їна і така пра-прадавня, що походить мало чи не від ханаанської* [7]; *Мова солов'їна, а тьохкають чортзна-що* [7]; *Страшні слова, коли вони мовчать, / коли вони зненацька причайлись, / коли не знаєш, з чого їх почать, / бо всі слова були уже чиймись* [9, с. 317]; *А слово – струм, а слово – зброя* [5, с. 542]; *Слово – прізвище думки тепер, / а частіше – її псевдонім* [9, с. 80]. Власне-стативні предикати рідко відкривають валентну позицію для суб'єктної синтаксеми, вербалізованої іменниками *слово, мова*, оскільки релевантним для них є позначення стану людей чи інших живих істот, напр.: *Зіграй мені мелодію любові, / ту, без якої холодно словам* [8, с. 26].

До синтаксичних конструкцій із суб'єктним типом відношень належать односкладні безособові речення, конституювані предикативним словом *нема*, та заперечні генітивні речення з часткою *ні* у функції негатора. Маючи однакову – заперечну – семантику й однакове морфологічне вираження субстанційної синтаксеми (родовий відмінок іменників *слово, мова*), розглядані структури в поезії Ліни Костенко виступають в різних контекстах: «*нема + N gen*» уживається разом зі стверджувальним реченням, «*ні + N gen*» є частиною сурядного ряду, напр.: *І слів нема. І туга через край* [9, с. 47]; *Початок є, а слова ще нема* [9, с. 293]; *Ще слів нема. Поезія вже є* [9, с. 293]; *Ні честі, ні мови, ні згоди...* [9, с. 246]; *Дрімучий світ. Ні слова, ні науки* [9, с. 270].

Тексти Ліни Костенко містять вокативні речення, головний компонент яких – іменник *мова*, напр.: *Трагічна мово! Вже тобі труну / не тільки вороги, а й діти власні тешуть* [5, с. 161]; *Безсмертна мово! Ти смієшся гірко* [5, с. 161]. У сучасній українській мові первинною функцією вокативних мінімальних синтаксичних одиниць є адресатно-суб'єктна. Однак у названих вище конструкціях виявляється вторинна функція кличного відмінка – «кличний ідентифікуючий полісемантичний, що дублює відповідну семантико-синтаксичну функцію граматично пов'язаного з ним займенникового іменника другої особи» [11, с. 364].

За участю іменників *слово, мова* можуть бути структуровані конструкції з об'єктним типом детермінації. Продуктивними морфологічними варіантами об'єктної синтаксеми є безприйменникові форми знахідного та родового (здебільшого при запереченні) відмінків, непродуктивними – називний відмінок, а також прийменниково-відмінкові форми непрямих відмінків (Prep + N acc, Prep + N inst, Prep + N gen), напр.: *Писати хочу слово* [9, с. 206]; *Там треба знати мову* [7]; *Опозиція протестує, їй не дають сло-*

ва... [7]; *Любимо свою Україну, яка ще не вмерла, боремося за свою мову, яка вже вмирає* [7]; *Сміються до гикавки над самим словом «патріотизм»* [7]; *Це таки дуже стоїть між людьми – чиясь нелюбов до чиеїсь мови* [7].

Ядерну позицію в аналізованих структурах заповнюють головно дієслова зі значенням мовлення, мислення, сприйняття (*вимовляти, говорити, диктувати, казати, підказувати, шепотіти, вивчати, знати, чути* й ін.), напр.: *...вуста пекучі, аж холодні, / уже не здатні вимовити слів* [9, с. 55]; *Постояв трохи, слів не говорив, / поусміхався дивними очима* [8, с. 65]; *І хтось диктує з-понад світу / непередбачені слова* [9, с. 276]; *...кажи слова легкі й порожні* [9, с. 25]; *Нам з тобою легко так, не наче / вітер нам підказує слова* [8, с. 96]; *...сад шепотів пошерхлими губами / якісь процяльні золоті слова* [9, с. 186]; *...дехто з них таки вивчив українську мову* [7]; *...ти знаєш слово-брилу і слово-філігрань* [9, с. 194]; *Я чую слова, де ні слова нема* [8, с. 145]. З-поміж функційно активних конститuentів предикатної позиції в конструкціях з об'єктними синтаксемами – дієслова, об'єднані загальною семантикою «вибираючи, знаходити найбільш вдале слово», напр.: *Душа шукає слів, як молитов* [9, с. 40]; *Була б така чарівна лепетуха, / такі б ото улучила слова...* [9, с. 185]; *Душа моя обпалена, / і як ти ще жива? / Шукаєш, мов копалини, – слова, слова, слова!* [5, с. 194]. У поетичному дискурсі здатність прогнозувати об'єктну синтаксему, репрезентовану іменником *слово*, виявляють також метафоричні дієслівні предикати, напр.: *Слова натягують, як луки, / щоб вчасно збити на льоту / нерозшифрованої муки / невідоротну німоту* [9, с. 7]; *Мені снилася бабуся, що вона ще жива. / Підійшла, як у церкві, засвітила слова* [9, с. 354]; *Отак пройду крізь твій великий подив, / не зачеплюсь об лагідні слова* [9, с. 10]. Такі контексти показові для індивідуально-авторського стилю Ліни Костенко.

Об'єктні синтаксеми можуть займати позицію, відкрити віддієслівними іменниками, напр.: *Жоден українець не почувасться своїм у своїй державі. Він тут чужий самим фактом вживання своєї мови* [7]; *...колись були знавці мови, перекладачі найвищого класу...* [7]; *Це таки дуже стоїть між людьми – чиясь нелюбов до чиеїсь мови* [7]; *Вечірне сонце, дякую за день, / за цю потребу слова, як молитви* [9, с. 278]. Утворені конструкції мають інший характер зв'язку, а «функційно-семантичні відношення у субстантивних словосполученнях ускладнюються додатковими відтінками» [15, с. 46], пор.: *вживати мову* (N acc) – *вживання мови* (N gen); *знати мову* (N acc) – *знавці мови* (N gen), *любити мову* (N acc) – *любов до мови* (Prep + N gen).

Варто виокремити речення асиметричної структури, у яких об'єктна синтаксема співвідноситься з формально-граматичною позицією підмета. Їх конституюють предикати, що позначають позитивне або негативне ставлення, наявність чи відсутність інтересу до чогось, внутрішній стан і почуття, напр.: *...моя українська мова їх тепер вже дратує* [7]; *А надто йому не дається українська мова* [7]; *Затим поважно виступають перші особи держави, половина*

з яких того Кобзаря не читали і мова його їм до фені [7].

Вираження адвербіальних семантико-синтаксичних відношень не релевантне для іменника мова. Однак у поєднанні з дієсловами мовлення цей субстантив, ужитий у формі орудного відмінка (N inst), репрезентує адвербіальне значення способу дії, напр.: ...вони **розмовляли українською мовою** [7]; ...він **звернувся до мого народу мовою мого народу**. Я разом з ним **молився ризними мовами...** [7]; **Грім бурмоче мовою страшною / Заклинання кобри і гюрзи** [8, с. 227]. Прикметно, що в сучасній українській мові одинична іменникова словоформа N inst зі значенням способу дії функціонує обмежено. Зазвичай її супроводжує прикметник (іменник у формі родового відмінка з атрибутивною функцією, займенник), на який і припадає основне смислове навантаження [15, с. 125–128], пор.: **розмовляти мовою – розмовляти українською (рідною, державною, своєю) мовою; звернутися мовою – звернутися мовою мого народу (Шевченка, Кобзаря)**.

Специфічним різновидом мінімальних семантико-синтаксичних одиниць є порівняльні адвербіальні синтаксеми. Вони входять до складу конструкцій із суб'єктом порівняння – іменником слово або мова й об'єктом порівняння – назвою предмета чи явища, що має яскраво виражені ознаки. На наявність порівняльних відношень указують насамперед сполучники *як, мов, наче, неначе, ніби, нібито* та ін., напр.: **Слова, як сонце, сходили в мені** [9, с. 8]; **Слова росли із ґрунту, мов жита** [5, с. 161]; **Вечірнє сонце, дякую за день, / за цю потребу слова, як молитви** [9, с. 278]; **Слова натягують, як луки, / щоб вчасно збити на люту / нерозшифрованої муки / невідворотну німоту** [9, с. 7]; **...як сріб-**

ні птиці вилітають / це неприборкані слова [9, с. 276]; **...які слова ласкаві, як бальзам!** [9, с. 22]; **Слова літають, як отруєні стріли** [7]. Морфологічним варіантом порівняльної синтаксеми є орудний відмінок іменника, напр.: **Добірним зерном колосилась мова** [5, с. 161]. Орудний порівняння легко трансформується в підрядну частину з редукованим предикатом, пор.: *мова колосилась, як добірне зерно*.

У художніх текстах досить часто трапляється так зване метафоричне (ірреальне) порівняння, яке ґрунтується на образно-асоціативних уявленнях уявних уподібнених явищ [11, с. 298], напр.: **Зчиняється такий рейвах, таке взаємопобивання камінням слів...** [7]; **Але губив під люстрами романс / прекрасних слів одквітлі вже пелюстки** [5, с. 46]; **Моральний лепрозорій розповсюджує коросту слів** [7]. Родовий присубстантивний виступає найтипівішим засобом конденсації висловлювання, а отже, названі вище речення з родовим суб'єктно-атрибутивним можна трансформувати у структури з порівняльним зворотом, пор.: *каміння слів – слова (важкі) як каміння; пелюстки слів – слова (ніжні / красиві / легкі) як пелюстки*.

Висновки й перспективи. Отже, у художньому дискурсі Ліни Костенко субстанційні синтаксеми, вербалізовані іменниками *слово, мова*, досить активно програмують залежну позицію для атрибутивних поширювачів, експлікованих прикметниками, займенниками, іменниками, дієприкметниками, числівниками. Високою продуктивністю відзначені метафоричні контексти, у яких названі субстантиви виконують роль суб'єкта чи об'єкта, до функційної периферії належать конструкції з адвербіальним типом детермінації.

Список літератури:

1. Бирик С. П., Ермоленко С. Я., Пустовіт Л. О. Словник епітетів української мови / за ред. Л. О. Пустовіт. Київ : Довіра, 1998. 431 с.
2. Ермоленко С. Висока естетика поетичного слова Ліни Костенко. Культура слова. 2010. № 73. С. 6–16.
3. Ермоленко С. Мова і українознавчий світогляд : монографія. Київ, 2007. 444 с.
4. Калашник В., Савченко Л. Мовно-естетичні знаки душа – печаль – слово у поетичному світі Ліни Костенко. Культура слова. 2010. № 73. С. 16–22.
5. Костенко Л. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 558 с.
6. Костенко Л. Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала. Наукові записки. Т. 17. Філологія. 1999. С. 3–10.
7. Костенко Л. Записки українського самашедшого. URL: <https://www.litmir.me/bd/?b=196962>
8. Костенко Л. В. Річка Геракліта. Київ : Либідь, 2011. 336 с.
9. Костенко Л. Триста поезій. Вибрані вірші. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015. 416 с.
10. Лемець Л. В. Символи в поезії Івана Франка: лінгвостилістичний аспект : дис. ... канд. філол. наук. Дрогобич, 2018. 230 с.
11. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
12. Мех Н. Лінгвокультурологема ЛОГОС у поетичному світі Ліни Костенко. Культура слова. 2010. № 73. С. 49–53.
13. Мех Н. Слово – творчість у мові поезії Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки. Культура слова. 2012. № 77. С. 107–113.
14. Мех Н. О. Структура лексико-семантичного поля «мова – слово» в українській поетичній мові XIX – початку XX ст. : автореферат дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2000.
15. Плющ М. Я. Категорія відмінка в семантико-синтаксичній структурі речення. Київ : Вид-во Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2016. 252 с.
16. Словник української мови. В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua>
17. Степаненко М. Синтагматика оніма Україна в поетичному дискурсі Тараса Шевченка. *Лінгвостилістичні студії*. 2015. Вип. 2. С. 188–203.

References:

1. Bybyk S. P., Yermolenko S. Ya., Pustovit L. O. (1998). *Slovnnyk epitetiv ukraïnskoi movy* [Ukrainian epithets Dictionary]. Kyiv: Dovira. (in Ukrainian)
2. Yermolenko S. (2010). *Vysoka estetyka poetychnoho slova Liny Kostenko* [High aesthetics of Lina Kostenko's poetic word]. *The culture of the word*, no. 73, pp. 6–16.

3. Yermolenko S. (2007). *Mova i ukraïnoznavchyi svitohliad* [Language and Ukrainian studies worldview]. Kyiv: Research Institute of Ukrainian Studies. (in Ukrainian)
4. Kalashnyk V., Savchenko L. (2010). Movno-estetychni znaky dusha – pechal – slovo u poetychnomu sviti Liny Kostenko [Linguistic and aesthetic signs soul – sadness – word in the poetic world of Lina Kostenko]. *The culture of the word*, no. 73, pp. 16–22.
5. Kostenko L. (1989). *Vybrane* [Selected]. Kyiv: Dnipro. (in Ukrainian)
6. Kostenko L. (1999). Humanitarna aura natsii abo defekt holovnoho dzerkala. Naukovi zapysky [The humanitarian aura of the nation or the defect of the main mirror]. *Scientific notes*, vol. 17, pp. 3–10.
7. Kostenko L. (2015). *Zapysky ukraïnskoho samashedshoho* [Notes of Ukrainian Samashadshy]. Available at: <https://www.litmir.me/bd/?b=196962>
8. Kostenko L. V. (2011). *Richka Heraklita* [Heraclit' River]. Kyiv: Lybid. (in Ukrainian)
9. Kostenko L. (2015). *Trysta poezii. Vybrani virshi* [Three hundred poems. Selected poems]. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA. (in Ukrainian)
10. Lemets L. V. (2018). *Symvoly v poezii Ivana Franka: linhvostylistychnyi aspekt* [Symbols in Ivan Franko's poetry: linguo-stylistic aspect] (PhD Thesis), Donetsk: Drohobych: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.
11. Mezhev O. H. (2012). *Typolohiia minimalnykh semantyko-syntaktychnykh odynyts* [Typology of minimal semantic-syntactic units]. Lutsk: Lesya Ukrainka Volyn National University. (in Ukrainian)
12. Mekh N. (2010). Linhvokulturolohema LOHOS u poetychnomu sviti Liny Kostenko [Linguoculturological unit LOGOS in the poetic world of Lina Kostenko]. *The culture of the word*, no. 73, pp. 49–53.
13. Mekh N. (2012). Slovo – tvorchist u movi poezii T. Shevchenka, I. Franka, Lesi Ukrainky [The word is the creativity in the poetry language of T. Shevchenko, I. Franko and Lesya Ukrainka]. *The culture of the word*, no. 77, pp. 107–113.
14. Mekh N. O. (2000). *Struktura leksyko-semantychnoho polia «mova – slovo» v ukraïnskii poetychnii movi XIX – pochatku XX st.* [The structure of the lexical-semantic field «language – word» in the Ukrainian poetic language from the nineteenth to the early twentieth century] (PhD Thesis), Kyiv.
15. Pliushch M. Ya. (2016). *Katehoriia vidminka v semantyko-syntaktychnii strukturi rechennia* [The case category in the sentence semantic-syntactic structure]. Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University. (in Ukrainian)
16. Slovnyk ukraïnskoi movy. V 11 t. [Dictionary of Ukrainian language in 11 volumes]. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980. Available at: <http://sum.in.ua>
17. Stepanenko M. (2015). Syntahmatyka onima Ukraina v poetychnomu dyskursi Tarasa Shevchenka [Syntagmatics of the onym Ukraine in the Taras Shevchenko' poetic discourse]. *Linguistic and stylistic studies*, no. 2, pp. 188–203.